

ОРГАНІЗАЦІЯ ФОРМУВАЛЬНОГО ЕТАПУ ЕКСПЕРИМЕНТУ З УПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

УДК 378.147.88

І. О. Бец

Сьогодення висуває нові вимоги до професійної компетентності фахівців, які повинні творчо мислити, орієнтуватися у великому потоці наукової інформації, самостійно поповнювати свої професійні знання. Ідеться про підготовку професіонала, який опанував би не лише теоретичні і методичні знання, але й активні методи пошукової діяльності, тобто науково-дослідницьку компетентність. Методологічні основи проблеми формування науково-дослідницької компетентності висвітлено в працях Ю. Бабанського, С. Гончаренка, В. Загвязинського, В. Зінченка та ін. Особливості науково-дослідницької діяльності, її сутність і структуру вивчали І. Герасимов, В. Журавльов, Н. Кушнарєнко, М. Скаткін, Н. Соловйова, Д. Стеченко, О. Чмир, В. Шейко та ін. Науково-дослідну діяльність студентів як складову підготовки майбутніх фахівців охарактеризовано у працях М. Євтуха, В. Савченко, В. Моляка, Н. Яковлевої та ін. Дослідницький підхід у теорії і практиці освіти розробляли В. Беліков, Л. Бурчак, Н. Бордовська, В. Загвязинський та ін., інноваційний, що забезпечує формування у студентів здібностей до інноваційної діяльності, – В. Безпалько, А. Деркач, О. Родіна та ін.

Однак, на нашу думку, ще залишається недостатньо вивченою проблема формування дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників як складової їхньої готовності до професійної діяльності. Важливим є питання практичного впровадження педагогічних умов формування науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Метою статті є розкриття основних етапів організації формувального етапу експерименту з упровадження педагогічних умов формування науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

На початку формувального етапу експерименту було вивчено особливості формування науково-дослідницької компетентності курсантів, розроблено гіпотезу і визначено стратегію педагогічного дослідження. Дослідно-експериментальну роботу було організовано впродовж чотирьох років (з 2009 до 2013 р.) на базі III факультету Національної академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького.

При організації роботи з формування науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було враховано, що у вищому військовому навчальному закладі наукові дослідження курсантів є самостійним видом їх освітньої, навчальної діяльності. Ці дослідження курсанти здійснюють у поєднанні з іншими видами теоретичної та практичної навчальної діяльності. Результатом такої роботи є самовартісне наукове знання або нова якість уже відомого знання. З огляду на зазначені особливості науково-дослідницької роботи курсантів, її саму та її організацію ми розглядаємо в загальному контексті теорії діяльності (О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.). Також в експериментальній роботі ми опиралися на особистісно-діяльнісний підхід (К. Абульханова-Славська, Б. Анан'єв, Л. Божович, А. Брушлинський, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, І. Зимня, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Д. Ельконін та ін.). Цей підхід передбачає, що у будь-якому педагогічному дослідженні потрібно враховувати індивідуально-психологічні (особистісні) особливості курсантів як суб'єктів дослідницької діяльності.

Навчання курсантів в експериментальних групах відрізнялося від навчання в контрольній групі. В експериментальній групі навчання було спрямовано на формування науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. У цій групі навчання було побудовано на основі розробленого навчально-методичного комплексу з навчальних предметів

“Практичний курс англійської мови”, “Практика перекладу з основної іноземної мови”, “Спеціальний переклад”, “Теорія перекладу” та “Основи теорії мовної комунікації”, орієнтованого на формування науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Перший напрямок роботи у процесі експериментального навчання передбачав *забезпечення усвідомлення курсантами значущості роботи з формування науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників*. Для цього основну увагу ми звертали на формування пізнавального інтересу курсантів до науково-дослідницької діяльності, їх особистісне залучення у процес навчання, професійну спрямованість матеріалу для досліджень і посилення самостійності курсантів при виборі шляхів наукового пошуку, сприяння саморозвитку та самоактуалізації.

Для того, щоб розвивати позитивну мотивацію до формування науково-дослідницької компетентності, ми використовували декілька стимулів, зокрема опору на життєвий досвід курсантів. При цьому підтвердження або спростування певних ідей і позицій допомагало підвищити активність курсантів, викликало у них потребу вирішити протиріччя, опираючись на нові знання. Також стимулювало мотивацію діяльності курсантів до формування науково-дослідницької компетентності те, що викладачі намагалися роз'яснювати значущість одержаних знань та вмінь для їхньої майбутньої професійної діяльності.

Загалом про значущість роботи з формування науково-дослідницької компетентності йшлося при вивченні курсантами таких тем, як “Паспортний контроль”, “Здійснення прикордонного контролю”, “Організація прикордонного контролю” і “Служба прикордонних нарядів у пунктах пропуску через державний кордон”. Ми звертали увагу на те, що сформованість компонентів науково-дослідницької компетентності має важливе значення для офіцера-прикордонника при вирішенні ним важливих професійних завдань.

У роботі з розвитку мотивації до навчально-дослідницької та науково-дослідницької курсантів ми брали до уваги, що мотиви формуються в

діяльності. Для цього викладачі намагалися наповнити зміст процесу навчання інформацією, яка має значення для особистісного зростання курсанта як майбутнього військового професіонала. Ми на кожному занятті підкреслювали, коли, в яких випадках, при виконанні яких службових обов'язків офіцер-прикордонник використовує науково-дослідницькі знання та вміння. З огляду на це ми, наприклад, при вивченні теми “Міжнародні організації з прикордонного співробітництва” курсанти повинні були скласти перелік запитань відповідно до проблемної ситуації з паспортними документами.

Часто ми використовували завдання, що спонукали курсантів до дій у ситуаціях професійного вибору. Це випадки, коли потрібно скласти, наприклад, перелік запитань відповідно до проблемної ситуації в морському пункті пропуску або усне повідомлення про дії офіцера-прикордонника в службовій ситуації, коли виникли візові проблеми, або перелік запитань, коли виникли проблеми з паспортними документами. Для вирішення таких завдань курсанти повинні були визначити своє ставлення до проблеми, встановити її професійну значущість, обрати оптимальні засоби і методи мотивованого її вирішення.

Для формування у курсантів мотивів саморозвитку викладач роз'яснював важливість отриманих на заняттях знань, причому не тільки для кожного з курсантів, але й Національної академії Державної прикордонної служби загалом. Це підвищувало почуття відповідальності в курсантів, сприяло розвитку в них прагнення самостійно освоювати нові методи наукового дослідження. Поряд із формуванням професійних мотивів і мотивів саморозвитку викладачі велику увагу надавали розвитку моральних та пізнавальних мотивів у курсантів. Стимулами при цьому були похвала, подяка тощо.

Важливе значення мали завдання творчого характеру. Як зазначає С. Смирнов, це “завдання відкритого типу, коли немає одного правильного рішення, його треба лише знайти або вгадати” [5, с. 155]. У випадках, якщо курсанти не могли такі завдання вирішити індивідуально, вони допомагали один одному і вже в ситуації співпраці та співтворчості знаходили рішення

проблеми. Ми намагалися, щоб ці завдання, по-перше, були комплексними, з достатнім обсягом, що виключає ймовірність несамотійного виконання; по-друге, щоб вони викликали інтерес, пошукову активність і водночас відповідальність за якість їхнього виконання; по-третє, щоб вони охоплювали максимальну кількість тем навчальної дисципліни.

У роботі з формування науково-дослідницької компетентності ми велику увагу звертали на розвиток у курсантів уміння працювати з підручником. Ми звертали увагу на такі їхні вміння та навички: виокремлювати основне в тексті, малюнку, таблиці; встановлювати логічний зв'язок і залежність між положеннями, викладеними в підручнику; уміння порівнювати досліджувані явища; уміння робити узагальнення та висновки з одного або декількох параграфів; аналізувати зміст текстів і малюнків; складати план тексту; складати дослідницькі завдання на основі тексту підручника; складати конспекти тощо. Для цього ми спеціально організували навчання раціональних прийомів роботи з книгою: курсанти використовували текст для доведення положень, які висунув викладач, як керівництво для проведення демонстрацій.

Робота з текстом надавала також можливість розвивати вміння порівнювати, узагальнювати та систематизувати знання, структурувати навчальний матеріал (складати план). Використання тексту допомагало курсантам при вивченні нових термінів і понять, підготовці доповідей (повідомлень) на основі вивчення основної та додаткової літератури.

В експериментальному навчанні ми, наприклад, при вивченні теми № 5.10 “Реадмісія нелегальних мігрантів” пропонували курсантам за допомогою тексту підручника визначити, які заходи повинен вжити старший прикордонного наряду при затриманні й ідентифікації нелегальних мігрантів. Другим етапом роботи було складання документів, де курсанти повинні були описати результати оперативно-розшукової роботи, прокоментувати показання свідків з протоколу про адміністративне правопорушення на державному кордоні чи рапорт начальника органу дізнання прикордонного закону.

Таке вивчення матеріалу давало змогу розвивати дедуктивне мислення курсантів, вони вчилися відбирати з усієї суми фактів найважливіші. Це мало позитивне значення для формування прийомів роботи з будь-якою науковою книгою та науковим дослідженням. Робота з текстом підручника надавала можливість розвивати такі науково-дослідницькі вміння, як уміння порівнювати, узагальнювати і систематизувати знання курсантів, а також логічне та критичне мислення курсантів, їх пам'ять та працьовитість і наполегливість.

Для впровадження другої педагогічної умови – *послідовного введення елементів дослідницької діяльності в процес навчання для розвитку у курсантів когнітивного компонента науково-дослідницької компетентності* – було передбачено широке використання дослідницьких та пошукових методів.

Велику увагу ми приділяли семінарським і практичним заняттям, які мають невичерпні педагогічні можливості для формування дослідницьких умінь курсантів. Зокрема на таких заняттях при вивченні основних понять наукової діяльності ми пропонували курсантам підготувати повідомлення, пояснивши, що таке “робота з книгою”, “анотування”, “план”, “тезування”, “конспектування”, “цитування”, “рецензування”, “реферування”. Курсанти повинні були також подати інформацію у вигляді малюнка (схеми) взаємозв'язків способів одержання та переробки інформації, зробити таблицю відмінностей між способами одержання і переробки інформації. Потім було передбачено ті питання, що залишилися, обговорити у групі.

Така робота сприяла розвитку таких умінь, як уміння: самостійно структурувати матеріал під час підготовки до заняття; виокремлювати основний тезаурус теми; викладати сутність проблеми та формулювати висновки у писемній формі при адекватному використанні тезауруса теми; співробітничати в парі і використовувати різні джерела інформації, фіксувати фрагменти інформаційного повідомлення в оптимальній формі.

Для розвитку критичного мислення курсантів ми використовували відповідний навчальний матеріал. Насамперед, курсанти повинні були

осмислити, а часом і переосмислити ті чи інші проблемні ситуації з погляду різних підходів. У поданій курсантам інформації були фрагменти, які спонукали критично оцінювати, а не приймати її на віру. Ми пропонували курсантам завдання, вирішення яких потребувало аналізу, зіставлення, узагальнення та інших розумових операцій. Наприклад, завдання передбачало аналіз суперечностей у показаннях свідків з протоколу про адміністративне правопорушення (прикордонного режиму у контрольованому прикордонному районі) тощо. Саме таким чином курсанти вчилися виокремлювати основне, узагальнювати й систематизувати, спостерігати й аналізувати, проектувати та моделювати.

У цій роботі ми звертали увагу на послідовність суджень курсантів, різноплановість їхніх аргументів, уміння порівнювати факти й опрацьовувати великі обсяги інформації. Ми слідкували, щоб при відповідях курсанти дотримувалися послідовності в аналізі та синтезі. У цьому випадку вони виокремлювали значеннєве ядро інформації, і це допомагало їм проникнути в сутність проблеми аналізованих протиріч чи тенденцій. Курсанти вчилися систематизувати інформацію, отриману з різних джерел, та встановлювати зв'язки між явищами, фактами. Для висування версій, гіпотез вони вчилися адекватно співвідносити факти і висновки. Важливе значення мало також навчання погодженості, систематизації суджень при постановці проблеми. Це допомагало в осмисленні неповної, неточної інформації та при визначенні дослідницьких цілей, завдань, об'єкта і предмета дослідження.

Для впровадження третьої педагогічної умови було передбачено *формування дослідницьких умінь у курсантів через їхню участь у роботі наукових товариств та стажування на кордоні.*

Для цього ми намагалися стимулювати курсантів до участі в діяльності наукового товариства. Із цією метою було проведено презентацію діяльності наукового товариства за участю курсантів старших курсів, на якій було подано підсумки діяльності товариства і перспективи подальших наукових досліджень.

Далі для підготовки курсантів було проведено з ними низку занять про основи формування науково-дослідницької компетентності. Метою цих занять було надання курсантам знань про наукове дослідження, його логіку, методи збору й аналізу інформації, методи наукового пізнання загалом. Викладачі ознайомили курсантів із методами та прийомами дослідницької діяльності, стимулювали курсантів розпочати власне дослідження.

Великого значення на таких ознайомлювальних заняттях ми надавали методології науково-педагогічного дослідження. Йдеться про опанування курсантами теоретичних основ наукового дослідження: про етапи наукового дослідження, методи наукового дослідження, а також збір інформації для дослідження, виокремлення проблем і протиріч, аналіз проблем професійної дійсності.

Далі було передбачено, що курсанти вибирали собі теми дослідження й опрацьовували її. Деколи викладач пропонував курсантам проблему, деколи вони її обирали самі. У будь-якому випадку завдання-проблема мало спонукати дослідницьку активність курсанта. Викладач при цьому надавав консультації. Було передбачено також певний освітній ресурс, до якого зверталися і курсанти та який містив різні методичні рекомендації, критерії оцінювання, інші джерела й інформаційні бази. Результатом роботи був освітній продукт – дослідження певної проблеми та способи її вирішення. При цьому викладач займав позицію помічника, наставника, установлював оперативний зворотний зв'язок із кожним курсантом, сприяв створенню позитивного емоційного настрою, зняттю емоційного напруження.

У цій роботі ми звертали увагу на такі науково-дослідницькі вміння курсантів: бачити і виокремлювати проблеми, робити припущення щодо їхнього вирішення; поставити завдання; робити припущення про можливі причини та наслідки явища; висувати гіпотези, обґрунтовувати їх; розуміти одночасно кілька змістів складних явищ, подій, текстів, висловлювань.

Велике значення мали також презентації досліджень. При захисті досліджень важливими для формування науково-дослідницької компетентності

були такі методи, як групові дискусії. Вони надавали можливість формувати в курсантів комунікативні науково-дослідницькі і ті особистісні якості, що необхідні майбутньому офіцеру-прикордоннику для вирішення складних ситуацій професійної діяльності. У таких видах навчальної діяльності в курсантів вироблялося відповідне ставлення до типових ситуацій, які виникають у процесі службового спілкування. Участь в інтелектуальних змаганнях сприяла розвитку в курсантів готовності до дослідницької діяльності. Відбувалася самореалізація курсантів, у них формувалися навички планування та самоконтролю, критичність мислення й інші складові науково-дослідницької компетентності.

Окрім роботи у наукових товариствах, великі можливості для формування науково-дослідницьких умінь курсантів дало стажування. Військове стажування надало курсантам змогу набути досвіду науково-дослідницької діяльності. Кафедра англійської мови, на яку було покладено керівництво стажуванням курсантів-філологів, розробила програму його проведення та індивідуальні завдання для кожного курсанта. Індивідуальні завдання курсанта на практику містили систему емпіричних методів наукового дослідження, за допомогою яких можна було перевірити теорію проблеми. Після завершення стажування курсанти готували письмові звіти про виконання програми стажування і виконання індивідуального завдання. Такий вид діяльності допоміг перевірити теоретичні положення, гіпотези, рекомендації та пропозиції, що розробляли курсанти під час навчальної і дослідницької діяльності у військово-наукових товариствах.

Значення стажування полягало в тому, що воно сприяло більш глибокому та міцному засвоєнню знань, виробляло вміння і навички самостійної роботи курсантів, формувало в них уміння застосовувати теоретичні знання при вирішенні конкретних практичних завдань, розвивало особистісні якості, а також підвищувало мотивацію професійної та науково-дослідницької діяльності.

Для впровадження четвертої педагогічної умови – *організації взаємодії курсантів і викладачів* – ми проводили роботу щодо побудови суб'єкт-суб'єктних відносин між курсантами та викладачами і діалогу. Ураховуючи дослідження провідних вчених (В. Кан-Калик, З. Курлянд, Н. Мойсеюк, М. Сметанський, П. Підкасистий та ін.) щодо вимог до особистості педагога і стилю його педагогічної діяльності, викладачі при роботі з формування науково-дослідницької компетентності намагалися поєднувати аспекти керівництва та співпраці, формувати у курсантів почуття професійної соборності; долати рецидиви авторитарних форм педагогічного впливу, орієнтуватися у спілкуванні на зрілу особистість курсанта із розвинутою самосвідомістю; опиратися на професійні інтереси курсантів; реалізовувати систему неофіційних, нерегламентованих контактів з курсантами та ін. [2–4 та ін.].

Викладачі намагалися щодо курсантів обирати позицію старшого товариша, однопумця, завдання якого – мотивувати, організовувати, вести і спрямовувати їхню роботу, сприяти їхньому інтелектуальному розвитку. Для того, щоб допомогти курсантам знайти та реалізувати власні способи діяльності, викладачі також прагнули розвивати свої організаторські, комунікативні і дослідницькі вміння. За таких обставин універсальною формою взаємин та взаємодії викладача і курсантів була співтворчість, співробітництво та спілкування на суб'єкт-суб'єктному рівні.

Як один із засобів досягнення високого рівня співробітництва і взаєморозуміння у спілкуванні було використано діалог. Для того, щоб педагогічне спілкування відповідало засадам діалогічності, ми намагалися у спілкуванні дотримуватись рівності особистісних позицій, відкритості викладачів з курсантами. Це передбачало визнання активної ролі курсанта в процесі комунікації. Викладач та курсант діяли як партнери, спільно організовуючи науковий пошук, діяльність, аналізуючи і виправляючи помилки. У педагогічному діалозі викладач обирав позицію співрозмовника, який, хоча і був лідером у спілкуванні, але не лише визнавав право курсанта на

помилки, на власне ставлення до діяльності як партнера у спілкуванні, а й стимулював його самостійність у судженнях [1, с. 31]. У всіх цих випадках ми звертали увагу на те, що ефективність роботи з формування науково-дослідницької компетентності суттєво залежить від викладача, його досвіду, особистісних якостей та характеру взаємодії з курсантами.

Отже, для формування науково-дослідницької компетентності курсантів було впроваджено: визначені педагогічні умови, які стосувалися впливу на всі складові зазначеної особистісної властивості та передбачали розвиток у курсантів мотивації до науково-дослідницької діяльності; послідовне введення елементів дослідницької діяльності в процес навчання з використанням дослідницьких і пошукових методів для розвитку у курсантів когнітивного компонента науково-дослідницької компетентності; формування дослідницьких умінь у курсантів через їхню участь у роботі наукових товариств та стажування на кордоні; організацію взаємодії курсантів і викладачів на основі суб'єкт-суб'єктних відносин та діалогу.

Перспективами подальших досліджень є визначення особливостей формування науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників під час їхнього стажування на кордоні.

Список використаної літератури

1. Волкова, Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. / Н. П. Волкова. – К. : ВЦ “Академія”, 2006. – 256 с. (Альма-матер).
2. Кан-Калик, В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
3. Педагогічні основи навчально-виховного процесу в Державній прикордонній службі України : навч. посіб. / Д. В. Іщенко, В. В. Райко, Ю. І. Сердюк, А. Ф. Філіпов. – Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2005. – 146 с.
4. Пидкасистый, П. И. Организация учебно-познавательной деятельности студентов : учеб. пособие / П. И. Пидкасистый. – М. : Педагогическое общество России, 2004. – 112 с.

5. Смирнов, С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С. Д. Смирнов. – М. : Академия, 2003. – 302 с.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Полюк В. С.